

Нэр томъёоны стандарт дахь гадаад нэр томъёоны хэрэглээ

Нарангийн АМАРТҮВШИН*

Монгол Улс, ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн
Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбар

Received: Oct 27, 2023

Revised: Nov 25, 2023

Accepted: Dec 18, 2023

Хураангуй: Улсын нэр томъёоны комисс байгуулсан цагаас эхлэн шинжлэх ухааны салбар бүрийн нэр томъёог оноон боловсруулж ирсэн бөгөөд Монгол Улсын дотор дагаж, мөрдөх бүх нэр томъёог эрдэм шинжилгээний үндэстэйгээр боловсруулан баталж, түүнийг нийтээр журамлах ажлыг эрхлэн явуулдаг улсын байгууллага байсан. Тус байгууллагаас эрхлэн гаргадаг байсан “Нэр томъёоны комиссын мэдээ” сэтгүүлд оноон боловсруулсан нэр томъёог нийтэлснээр тухайн нэр томъёог стандартын шаардлага хангасанд тооцож, албан ёсоор бүртгэдэг байв. Харин өнөө цагт Монгол Улсын Засгийн газрын тохируулагч агентлаг Стандарт, хэмжил зүйн газарт энэ комиссоор орж батлагдаагүй, сайтар боловсруулаагүй, салаа утгатай, хувилбар үүссэн нэр томъёог бүртгэн MNS стандарт болгож байгаа нь учир дутагдалтай зүйл юм.

Энэхүү өгүүлэлд ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбар, Хэлний бодлогын үндэсний зөвлөлийн Ажлын албатай хамтран бүрдүүлсэн Монгол Улсын аж үйлдвэр, нийтлэг үйлчилгээний салбарын 85 стандартын 10421 нэр томъёо, тодорхойлолт бүхий хөмрөгийг судалгааны хэрэглэгдэхүүн болгон ашиглав.¹ Энэ хөмрөгөөс гадаад нэр томъёог нь түүвэрлэн авч ялгахад 27% нь буюу 2807 нэр томъёо байсныг салбаруудад эзлэх хувь хэмжээ, хамгийн их болон бага гадаад нэр томъёотойгоор нь жагсаан тайлбарлаж, тэдгээрийг орчуулах боломжийг эрэлхийлэв. Мөн монгол, гадаад

* © Н.Амартүвшин
Email: amartuvshin@mas.ac.mn

¹ Бидний бүрдүүлсэн энэхүү нэр томъёоны хөмрөг нь Монгол Улсын Хэлний бодлогын үндэсний зөвлөл, Монгол Улсын Шинжлэх Ухааны Академийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний Хэл шинжлэлийн салбарын хамтран бүтээсэн www.terminology.mn веб сайт дээр байршсан учраас нэр томъёо судлаач, сонирхогч хэн бүхэн чөлөөтэй хандаж танилцах боломжтой билээ. (This corpus of terms compiled by us is located on the www.terminology.mn website jointly created by the National Council for Language Policy and the Sector of Applied Linguistics in the Institute of Language and Literature, Mongolian Academy of Sciences. Thus, anyone who is interested in terminology can freely access it).

хэлээр давхар оноосон хувилбар нэр томъёог ялган, тэдгээрээс зөв хувилбарыг хэрхэн сонгон орчуулах, жигдлэх талаар өөрийн саналыг дэвшүүлсэн болно.

Түлхүүр үг: нэр томъёоны стандарт, тооцооллын хэл шинжлэл, гадаад нэр томъёо, нэр томъёоны хөмрөг, хувь хэмжээ, стандартчилах, хувилбар

The Use of Foreign Terms in Terminology Standards

AMARTUVSHIN Naran

Department of Applied Linguistics, Institute of Language and Literature,
Mongolian Academy of Sciences, Ulaanbaatar, Mongolia

Abstract: *Since the establishment of the State Commission for Terminology in 1924, the terminology of each scientific field has been processed. By publishing the created terms in the “News of the State Commission for Terminology”, terms were considered to meet the standard requirements and officially registered. But, nowadays the Mongolian Agency for Standard Metrology register inconsistent terms that have not been approved by this commission.*

In this article, 10421 terms of the industry and general services sectors of Mongolia used as research materials. As a result of the study, we found that foreign terms occupy 27% or 2807 terms and determined the highest and lowest percentage of foreign terms in different fields. Also, we tried to analyze doublets and select the correct version from them.

Keywords: *Terminological standard, computational linguistics, foreign term, terminological corpus, rate, standardization, variant*

1. Удиртгал

1924 онд Судар бичгийн хүрээлэнгийн дэргэд Улсын нэр томъёоны комисс байгуулсан цагаас эхлэн шинжлэх ухааны салбар бүрийн нэр томъёог оноон боловсруулж ирсэн. Улсын нэр томъёоны комисс нь Монгол Улсын дотор дагаж, мөрдөх бүх нэр томъёог эрдэм шинжилгээний үндэстэйгээр боловсруулан баталж, түүнийг нийтээр журамлах ажлыг эрхлэн явуулдаг улсын байгууллага байжээ. Үүний үр дүнд “Нэр томъёоны комиссын мэдээ” сэтгүүл хэвлэгдэн бүх төрийн байгууллагуудад хүрдэг байсан уламжлалтай. Тус сэтгүүлд нийтлэгдсэн нэр томъёог стандартын шаардлага хангасан хэмээн бүртгэн стандартчилдаг байсан. Харин одоо цагт Монгол Улсын Засгийн газрын тохируулагч агентлаг Стандарт, хэмжил зүйн газарт энэ комиссоор орж батлагдаагүй, сайтар боловсруулаагүй нэр томъёог MNS стандарт болгож байгаа нь учир дутагдалтай юм.

Монгол хэлний хэрэглээнд буй гадаад үгсийн талаарх манай судлаачдын хийсэн ажил, хэвлэн нийтлүүлсэн нь арвин байдаг боловч тэдгээрийг ормол үг, харь үг, гадаад үг, зээлдмэл үг гэх мэт олон янзаар нэрлэсээр иржээ. Ормол үгийг

харь үг гээд цаашлаад гадаад үг хэмээх нэр томъёотой ижил нэг ухагдахуунаар ойлгох үзэгдэл хэл шинжээчид, толь зүйчдийн дунд түгээмэл байгаа нь тэдний ялгарах онцлогийг нь тодорхойлж тусдаа ухагдахуун болохыг ялгаж салгах хэрэгтэй болжээ. Энэ талаар “Эрт цагт монгол хэлэнд орсон харь үгс нь монгол хэлний уугуул үгээс ялгарахгүй шахам болсон байдаг нь монгол хэлний зүй тогтлын дагуу өөрчлөгдөн хувирсантай холбоотой юм” (Сүхбаатар, 1997) гэсэн бол “Унгар хэлэнд орсон харь үгийн ихэнх нь энэтхэг-европ хэлний үгс бөгөөд эдгээр үгс нь голдуу герман, слав, орос, украин, чех, серб, болгар, итали зэрэг хэлээр дамжиж орсон байна. Мөн түүнчлэн түрэг, монгол, манж-түнгүс зэрэг дорнын хэлнээс харьцангуй эрт орж нутагшсан үг үлэмж байдаг. Эдгээр үгийг одоо хэл судлаачдаас бусад хүн харь үг гэж үзэх боломжгүй болтол нутагшсан байна” (Өнөрбаян, 2023). “Монгол хэлний үгийн санд буй харь гаралтай үг хэллэгийн хэмжээ зууны арван хувь орчим” (Пүрэвжав, 2006). “Монгол хэлнээ орсон гадаад үг 4000 орчим” (Балжинням, 2004:238) гэж тооцоолсон байдаг. Хэрэв монгол хэлэнд ороод нутагшсан ормол үг бүрийг гадаад үг гэж тооцвол монгол хэлэнд байгаа гадаад үгийн тоо дээрх ойролцоо тооцооллуудаас ихээр давж гарах нь ойлгомжтой.

Бид энэ удаа ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбар, Хэлний бодлогын үндэсний зөвлөлийн Ажлын албатай хамтран бүрдүүлсэн Монгол Улсын аж үйлдвэр, нийтлэг үйлчилгээний салбарын 85 стандартын 10421 нэр томъёо, тодорхойлолт бүхий хөмрөгийг судалгааны хэрэглэгдэхүүн болгон ашиглаж, гадаад нэр томъёоны хэрэглээг судлах болно.

Энэхүү өгүүлэл нь *1. Удиртгал, 2. Судалгааны арга зүй, 3. Монгол Улсын стандарт дахь гадаад нэр томъёоны тоон үзүүлэлт, бүтэц, 4. Монгол Улсын стандарт дахь хувилбар нэр томъёо, 5. Дүгнэлт* гэсэн үндсэн хэсэгтэй.

2. Судалгааны арга зүй

ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбар, Хэлний бодлогын үндэсний зөвлөлийн Ажлын албатай хамтран бүрдүүлсэн Монгол Улсын аж үйлдвэр, нийтлэг үйлчилгээний салбарын 85 стандартын 10421 нэр томъёо, тодорхойлолт бүхий хөмрөгөөс 2807 гадаад нэр томъёог түүвэрлэн авав. Эрт үед монгол хэлэнд орж нутагшсан ормол үгийг гадаад нэр томъёонд оруулж тооцоогүй болно. Түүж авсан 2807 гадаад нэр томъёог дан болон нийлмэл бүтцээр нь ялгаж тоог нь гаргаснаас гадна нийлмэл бүтэцтэй гадаад нэр томъёог бүтээн үгийн тоогоор нь ангилав. Хамгийн олон үгээс бүтсэн нэр томъёо арван дөрвөн үгтэй байв. Мөн нэг ухагдахууныг монгол болон гадаад хэлээр давхар оноосон хувилбар нэр томъёо 47 байсныг түүн авч ялгасан бөгөөд цаашид эндээс эрдэмтэн, судлаачдын саналыг үндэслэн зөв хувилбарыг нь сонгон авч жигдлэх зорилгоор хүснэгтэд жагсаав. Бүрдүүлсэн гадаад нэр томъёоны сангаас хамгийн их ба бага гадаад нэр томъёотой 12 салбарыг жагсаан хүснэгтлэн мөн тэдгээр салбарын гадаад нэр томъёоны тоог салбарын нийт нэр томъёонд нь эзлэх хувиар нь гаргах, салбаруудаар нь харьцуулахад тооцоолох, тоочих аргуудыг хэрэглэн жишээ баримтаар өгүүлэв.

3. Монгол Улсын стандарт дахь гадаад нэр томьёоны тоон үзүүлэлт, бүтэц

Хөмрөгөөс гадаад нэр томьёог нь түүвэрлэн авахад 2807 нэр томьёо буюу нийт нэр томьёоны 27% нь байна. Эндээс аль салбаруудад гадаад нэр томьёоны хэрэглээ хамгийн их алинд нь бага байгааг жишээ авч үзье.

Дараах хоёр хүснэгтэд гадаад нэр томьёо хамгийн их болон бага зургаан салбарыг тус тус оруулав.

Хүснэгт 1. Гадаад нэр томьёо хамгийн их 6 салбар

№	Стандартын нэр	Салбар	Дэд салбар	Нийт нэр томьёо	Гадаад нэр томьёо
1	MNS ISO/TS 19104: 2012	Газар зүйн мэдээлэл	Мэдээллийн технологи албан ажлын техник хэрэгсэл	541	168
2	MNS 0515: 2015	Шуудан холбооны нэр томьёо		767	164
3	MNS ISO 6701-1: 2010	Барилга ба иргэний барилга байгууламж		977	146
4	MNS 3474: 2003	Ургамал хамгаалал		210	144
5	MNS 6387-5: 2019	Төмөр замын тээврийн техникийн найдвартай байдлын үндсэн ойлголт		142	132
6	MNS 6387-4: 2016	Төмөр замын тээврийн удирдлага, зохион байгуулалт		244	130

Хүснэгт 1-ээс харахад, MNS ISO/TS 19104: 2012 Газар зүйн мэдээлэл. Мэдээллийн технологи албан ажлын техник хэрэгсэл дэд салбарын нийт стандартчилсан 541 нэр томьёоноос 168 буюу хамгийн их гадаад нэр томьёотой байна. Хүснэгтийн тавдугаарт жагсаасан MNS 6387-5: 2019 Төмөр замын тээврийн техникийн найдвартай байдлын үндсэн ойлголтын нийт бүртгэгдсэн 142 нэр томьёоны 132 нь гадаад нэр томьёо байна. Харин тухайн салбарын нийт стандартчилсан нэр томьёонд гадаад нэр томьёоны эзлэх хувиар нь тооцвол MNS 6387-5: 2019 Төмөр замын тээврийн техникийн найдвартай байдлын үндсэн ойлголт хамгийн их гадаад нэр томьёотой байна. Салбаруудыг гадаад нэр томьёоны хувиар нь жагсаавал:

1. MNS 6387-5: 2019 Төмөр замын тээврийн техникийн найдвартай байдлын үндсэн ойлголт – 92%
2. MNS 3474: 2003 Ургамал хамгаалал – 68%
3. MNS 6387-4: 2016 Төмөр замын тээврийн удирдлага, зохион байгуулалт –53%

4. MNS ISO/TS 19104: 2012 Газар зүйн мэдээлэл. Мэдээллийн технологи албан ажлын техник хэрэгсэл – 31%
5. MNS 0515: 2015 Шуудан холбооны нэр томъёо – 21%
6. MNS ISO 6701-1: 2010 Барилга ба иргэний барилга байгууламж – 14%-тай байна.

Хүснэгт 2. Гадаад нэр томъёо хамгийн бага 6 салбар

№	Стандартын нэр	Салбар	Дэд салбар	Нийт нэр томъёо	Гадаад нэр томъёо
1	MNS 5418: 2008	Мэдээллийн шинжлэх ухаан, хэвлэл		8	1
2	MNS 1640: 1973	Сав	Үндсэн төрөл	15	1
3	MNS OIML V 1: 2009	Хууль эрхийн хэмжил зүйн нэр томъёо		44	2
4	MNS 3362: 1982	Ноосны анхан шатны боловсруулалтын нэр томъёо		75	2
5	MNS 3843: 1985	Нэхий эдлэл ба түүний эд ангийн нэр томъёо		38	2
6	MNS ISO 17659: 2012	Үйлдвэрлэлийн техник	Гагнуур - Гагнаасан холболтын нэр томъёо	56	2

Хүснэгт 2-т буй стандартуудыг гадаад нэр томъёоны хувиар нь жагсаавал:

1. MNS 3362: 1982 Ноосны анхан шатны боловсруулалтын нэр томъёо – 2.6%
2. MNS ISO 17659: 2012 Үйлдвэрлэлийн техник. Гагнуур – Гагнаасан холболт – 3.5%
3. MNS OIML V 1: 2009 Хууль эрхийн хэмжил зүй – 4.5%
4. MNS 3843: 1985 Нэхий эдлэл ба түүний эд анги – 5.2%
5. MNS 1640: 1973 Сав. Үндсэн төрөл – 6.6%
6. MNS 5418: 2008 Мэдээллийн шинжлэх ухаан, хэвлэл – 12.5% байна.

Хөмрөгийн нийт гадаад нэр томъёог дан болон нийлмэл бүтцээр ялгаж тоог нь гарган нийлмэл бүтэцтэйг дотор нь бүтсэн үгийн тоогоор ангилахад хамгийн олон үгээс бүтсэн нэр томъёо арван дөрвөн үгтэй байв. MNS 6387-5: 2019, Төмөр замын тээврийн техникийн найдвартай байдлын үндсэн ойлголт салбарт арван таван үгээс бүрдсэн нэг нэр томъёо байсан боловч оноолт, тайлбар хоёр нь хоёулаа тайлбарын шинжтэй байсан учраас түүнийг нэр томъёонд тооцсонгүй. Дан бүтэцтэй буюу нэг үгээс бүтсэн нэр томъёо 323 байсан бол нийлмэл бүтэцтэй нэр томъёо 2484 байв. Нийлмэл бүтэцтэй нэр томъёоны тоог Хүснэгт 3-т үзүүлэв.

Хүснэгт 3. Нийлмэл бүтэцтэй нэр томьёоны үгийн тоо

Үгийн тоо	Үүссэн нэр томьёоны тоо	Нийт гадаад нэр томьёонд эзлэх хувь
2	811	32.6%
3	682	27.4%
4	401	16.1%
5	219	8.8%
6	142	5.7%
7	104	4.1%
8	48	1.9%
9	30	1.2%
10	13	0.5%
11	9	0.3%
12	8	0.3%
13	3	0.12%
14	5	0.20%

Хүснэгт 3-аас харахад, 2 үгээс бүтсэн нийлмэл нэр томьёо хамгийн их буюу 811 байна. Нэр томьёо оноон тогтоох зарчмын хувьд авч үзвэл, 4 ба түүнээс дээш үгээс бүтсэнийг нь нэр томьёо гэж үзэх боломжгүй гэж үзэж байна. Учир нь тэдгээр нэр томьёог ажиглавал, 2 нийлмэл бүтэцтэй нэр томьёог нийлүүлсэн шинжтэй байна. Жишээ нь: “Татах эрчим хүчний хангамжийн системийн ажлын хэвийн горим” (MNS 6387-5: 2019) гэсэн нийлэмжийг “татах эрчим хүчний хангамжийн систем”; “хэвийн горим” гэсэн хоёр нийлэмж нэр томьёонд хувааж болохоор байна. Энэ нь нэр томьёоны шаардлага хангахгүй тайлбарын шинжтэй болжээ.

4. Монгол Улсын стандарт дахь хувилбар нэр томьёо

Нэр томьёоны олон улсын стандарт буюу ISO 860:2007-д хувилбар нэр томьёог: “нэг хэлэн дэх ижил ухагдахууныг тэмдэглэсэн нэр томьёонууд” (ISO 860:2007) гэжээ. Өөрөөр хэлбэл нэг ухагдахууныг нэг хэлэнд хоёроос дээш тооны нэр томьёогоор илэрхийлбэл хувилбар нэр томьёо болно. 2007 онд шинэчлэн хэвлэгдсэн нэр томьёоны олон улсын стандарт ISO 860:2007(E)-д тодорхой нэг хэлэнд байх хувилбар нэр томьёоны гол 4 төрлийг дараах байдлаар ангилжээ. Үүнд:

1. Газар зүйн байрлалаас хамаарсан хувилбар
2. Дуудлагын хувилбар
3. Регистр буюу хам орчны хувилбар
4. Найруулгын хувилбар (ISO 860:2007(E))

Энэ нь зөвхөн тухайн хэлний үгээс бүтсэн нэр томьёо уг хэл дотроо олон хувилбартай байх нөхцөлийг илэрхийлжээ. Монгол хэлнээ орсон харь гаралтай үгс нь жинхэнэ монгол үгтэй хоршин хэрэглэгдэх, урьд өмнө нь огт холбогдож байгаагүй үгтэй хавсран шинэ холбоо үг бүтээж бүтцийн утга үүсгэсэн нь цөөнгүй (Сүхбаатар, 1997).

Бидний хэрэглэгдэхүүнд нэг ухагдахууныг монгол болон гадаад хэлээр давхар оноосон нэр томъёо нэлээд байна. Хөмрөгөөс хувилбар нэр томъёог нь түүвэрлэн авахад нийт 47 нэр томъёо гарч ирэв. Үүн дотор манай ахмад эрдэмтдийн гадаад нэр томъёог утгачлан, хуучин үгээр дүйцүүлэн орчуулсны зарим нь гадаад хувилбартайгаа харьцуулахад хэлний хэрэглээнд төдийлөн нэвтрээгүй байв. Хүснэгт 4, 5, 6, 7-д тэдгээр хувилбар нэр томъёоноос заримыг нь салбаруудаар ангилан үзүүлэв.

Хүснэгт 4. Барилга ба иргэний барилга байгууламжийн салбарын нэр томъёо

Стандартын нэр: MNS ISO 6701-1:2010		
№	Гадаад хувилбар	Монгол хувилбар
1	Насос	Хөөрөг
2	Крант	Хаалт
3	Гель	Нунжгай
4	Энерги	Эрчим
5	Каркас	Араг бүтээц
6	Рам	Араг бүтээц
7	Кронштейн	Тулгуур
8	Кран	Өргөгч цамхаг
9	Шаблон	Хэв
10	Модуль	Алхам
11	Градиент	Налуугийн зэрэг
12	Фасад	Нүүрэн тал
13	Кессон суурь	Ус тусгаарлах хорго
14	Кессон суурь	Задгай ус тусгаарлах хорго
15	Кабель	Татлага, ган дээс

Барилга ба иргэний барилга байгууламжийн салбарт гадаад хувилбараа бүрэн орлож чадах нь хөөрөг, хаалт, нунжгай, тулгуур бөгөөд хэлний хэрэглээний идэвхийг нь гадаад хувилбартай нь харьцуулбал (барилга ба иргэний барилга байгууламжийн салбарт):

Тулгуур > Кронштейн

Хөөрөг < Насос

Нунжгай < Гель

Хаалт < Крант

Харин *кессон суурь*-ийг *ус тусгаарлах хорго*, *задгай ус тусгаарлах хорго* гэсэн хоёр монгол хувилбартай; *кабель*-ийг *татлага*, *ган дээс* гэж мөн хоёр монгол хувилбартай хамт хэрэглэсэн байна. Кабель нь бас цахилгаан дамжуулах бүрмэл металл утсыг ч бас илэрхийлдэг. *Рам*, *каркас* хоёрыг хоёулыг нь *араг бүтээц* гэж нэрлэсэн нь давхардал үүсгэснээс гадна оновчгүй болжээ. Өнөө цагт *каркас*-ыг барилгын салбарт *араг бүтээц* биш *араг бүтээц* гэж нэрлэдэг бол *рам*-ыг *хүрээ* гэж орчуулдаг.

Фасад нь англи хэлний *facade* хэмээх үгээс гаралтай. Мериам Вебстер тольд: *Барилгын нүүрэн тал*², Коллинс тольд: *Барилгын нүүрэн тал эсвэл гудам руу харсан тал*³ гэсэн нь энд монголоор оноосон *нүүрэн тал* гэсэн нэр томъёотой утга дүйж байгаа боловч *фасад* хэмээх нэр томъёогоор Монгол Улсын барилгын салбарт зөвхөн нүүрэн тал биш барилгын гадна талын өнгөн хэсгийг бүхэлд нь нэрлэдэг. Жишээ нь: Хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр *фасадын ажил хийлгэнэ* гэх зар нийтлэгдсэн байвал зарын дагуу очсон хүмүүс барилгын гадна талыг бүхэлд нь хамарсан өнгөлгөөний ажил хийнэ гэсэн үг юм. Тэгэхээр барилгын салбарт *фасад-ыг гадар, фасадын ажил-ыг гадрын ажил* гэж нэрлэх нь зүйтэй болов уу.

Хүснэгт 5. Нэхий эдлэл ба түүний эд анги

Стандартын нэр: MNS 3843:1985		
№	Гадаад хувилбар	Монгол хувилбар
1	Комбинзон	Бадай

Хүснэгт 5-д *комбинзон-ыг бадай* гэж оноосон нь хуучирсан үгээр нэр томъёо оноох зарчмыг хэрэглэсэн оновчтой, товч болсон бөгөөд утга яв цав дүйхгүй боловч орлуулж болохуйц болжээ. Гадаад нэр томъёог хуучин үгээр оноох нь идэвхгүй үгийн сангийн нөөцийг хэлний хэрэглээнд дахин оруулж, шинэ үүргээр сэргээн хэрэглэх, хэлний үгийн санд гадаад үг олшрохоос хамгаалах сайн талтайг бид бүгд мэдэх билээ. Гэвч *бадай* гэх нэр томъёо *комбинзон-ыг* орлож хэлний хэрэглээнд нэвтрээгүйгээс гадна одоо олон нийт ихэвчлэн мэддэггүй.

Я.Цэвэлийн *Монгол хэлний товч тайлбар толь-оос* энэ үгийг хайхад олдсонгүй. ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгээс гаргасан *Монгол хэлний их тайлбар толь-ийн* цахим хувилбарт: “Өмд цамцыг үргэлжид нь хийсэн гадуур өмсөх хувцас, комбинзон”⁴ гэсэн бол мөн тус хүрээлэнгээс 1992 онд гаргасан *Монгол хэлний сувд эрх нэрт ховор үгийн толь-д*: “Хагархай салтаатай хүүхдийн өмд”⁵ гэжээ.

Хүснэгт 6. Газар зүйн мэдээлэл. Мэдээллийн технологи албан ажлын техник хэрэгсэл

Стандартын нэр: MNS ISO/TS 19104 : 2012		
№	Гадаад хувилбар	Монгол хувилбар
1	Изоморфизм	Ижил хэлбэр дүрсгэй
2	Полиморфизм	Олон хэлбэрт
3	Сцен	Нэг кадр (нийлмэл бүтэцтэй)

² <https://www.merriam-webster.com/dictionary/facade>

³ <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/facade>

⁴ <https://mongoltoli.mn>

⁵ Амаржаргал, Б., Балдан, Л., Сэржээ, Ж., Тунгалаг, Ө., Янжиндолгор, А. (1992). *Монгол хэлний сувд эрх нэрт ховор үгийн толь*. Улаанбаатар: Хэвлэлийн газар үгүй.

Хүснэгт 6-д буй олон хэлбэрт гэсэн нэр томъёо ухагдахууны хувьд полиморфизм-ыг орлох боломжтой харин үг зүйн хувьд олон хэлбэр гэвэл зөв болно. Изоморфизм-ыг ижил хэлбэрт дүрстэй гэсэн нь үг илүүдсэн найруулгын алдаатай болсон бөгөөд ижил хэлбэр гэвэл гадаад хувилбараа бүрэн орлож чадна.

Хүснэгт 7. Төмөр зам. Замын аж ахуй

Стандартын нэр: MNS 6387-1: 2013		
№	Гадаад хувилбар	Монгол хувилбар
1	Хоппер	Тугнуур

Хопперыг тус нэр томъёоны хөмрөгт тодорхойлохдоо: “Төмөр замын техникийн үйлчилгээ ба барилгын ажил явуулахад шаардагдах чигжээсийг тэгшлэх ба тугнах механик аргаар буулгах, зам хооронд тавих, тээвэрлэх зүтгүүрийн хүчээр шилжин явдаг тээврийн хэрэгсэл” (MNS 6387-1: 2013) гэжээ.

Төмөр замын тээврийн хэрэгслийн ангилал дотор нунтаг эсвэл ширхэглэг ачааг задгайгаар тээвэрлэн хүндийн хүчээр ёроолоос нь урсган буулгах зориулалтай гурвалжин хэлбэрийн вагоныг *хоппер вагон* гэж нэрлэдэг.

- *Хоппер* нь англи хэлний *hopper* гэх үгээс гаралтай бөгөөд толиудад тайлбарласнаас дурдвал: *Хоёр үзүүрийнх нь нэг нь өргөн нөгөө нь нарийн урт том хоолой. Их хэмжээний үр, буудай, малын тэжээл мэт ширхэглэг зүйлсийг нэгээс нөгөө рүү дамжуулан ачих буулгах зориулалтай төхөөрөмж.*⁶
- *Будаа, малын тэжээл, нүүрс мэт ширхэглэг зүйлсийг агуулсан V хэлбэртэй чингэлэг. Эдгээрийг тээвэрлэхдээ ёроолоос нь урсгаж юүлэн авдаг.*⁷
- *Конус хэлбэртэй овортой төхөөрөмж. Нүүрс, үр, тариа мэт зүйлсийг дотор нь хийгээд хэрэгтэй үедээ урсган авдаг гэжээ.*⁸
- *Тугнах, тугнуур* гэсэн үгсийг монгол хэлний тайлбар толиудаас хайвал:
- *Тугнах – Эмийг тунгаар хэмжих: тугнаж үзэх (тунгаар үзэх), тугнаж хэмжих (тунгаар хэмжиж үзэх), эм тугнах (эмийг тунгаар бэлдэх).*⁹
- *Тугнуур – Тунгийн халбага, талхан эмийг хэмжих бяцхан халбага: тугнуураар хэмжих (тунгийн халбагаар хэмжих)*
- *Тугнах – Эмийг тун тунгаар болгох, тугнуураар хувааж хэмжих* (Цэвэл, 1966: 554).
- *Тугнуур – Тунгийн халбага, талхан эмийг хэмжих бяцхан халбага* (Цэвэл, 1966: 554) гэсэн байна.

Тэгэхээр *хоппер*-ыг *тугнуур* хэмээх хуучин монгол үгийг сэргээн нэрлэсэн нь утга бүрэн дүйж мөн нэр томъёо оноох зарчимд нийцсэн байна. Иймээс төмөр замын салбарт *хоппер*-ыг *тугнуур*, *хоппер* вагоныг *тугнуур вагон*, *тугнуур чингэлэг* гэж нэрлэн хэвшүүлэх нь зүйтэй.

⁶ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/hopper>
⁷ https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/hopper
⁸ <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/hopper>
⁹ <https://mongoltoli.mn>

5. Дүгнэлт

Бид энэ удаагийн судалгаандаа ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбар, Хэлний бодлогын үндэсний зөвлөлийн Ажлын албатай хамтран бүрдүүлсэн Монгол Улсын аж үйлдвэр, нийтлэг үйлчилгээний салбарын 85 стандартын 10421 нэр томьёо, тодорхойлолт бүхий хөмрөгийг судалгааны хэрэглэгдэхүүн болгон ашиглаж, гадаад нэр томьёоны тооцооллыг хийхдээ түүхэн цаг хугацаанд монгол хэлэнд орж нутагшсан харь гаралтай ормол үгсийг оруулалгүйгээр 1924 оноос хойш монгол хэлэнд орсон гадаад нэр томьёоны тоог гаргахад нийт нэр томьёоны 2807 буюу 27% нь байна.

Аливаа улс, үндэстний ажил мэргэжил, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, технологийн салбарын нэр томьёоны санд эзлэх гадаад үгийн хувь хэмжээ ердийн үгийн сангаас их байдгийг бодолцон үзвэл зохист хэм хэмжээнээс хэтрээгүй хэмээн дүгнэж болохоор байна.

Тус хөмрөгөөс гадаад, монгол хувилбар бүхий 49 нэр томьёо байгаа бөгөөд үүн дотор манай эрдэмтдийн утгачлан эсвэл хуучин монгол үгээр дүйцүүлэн товч, тодорхой оноосон монгол нэр томьёо байх боловч хэлний хэрэглээнд нэвтэрч чадаагүй байна.

Шинжлэх ухаан, технологийн салбар эрчимтэй хөгжиж буй өнөө үед Монгол Улсад бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний хэрэглээ нэмэгдэхийн хэрээр шинэ нэр томьёог орчуулж оноох хэрэгцээ шаардлага ихсэж байна. Гэтэл өнөөг хүртэл бид нэр томьёо оноох, орчуулах, боловсруулах, албан ёсны стандартгүй байна. Иймээс нэр томьёог оноох, боловсруулах стандарттай болох хэрэгтэй юм. Мөн УНТК-ын үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, чанаржуулах шаардлагатай болжээ.

Ном зүй

- Амаржаргал, Б., Балдан, Л., Сэржээ, Ж., Тунгалаг, Ө., Янжиндолгор, А.** (1992). *Монгол хэлний сувд эрих нэрт ховор үгийн толь*. Улаанбаатар: Шинжлэх Ухааны Академийн хэвлэх цех. [Amarjargal, B., Baldan L., Serjee J., Tungalag U., Yanjindolgor, A. *Mongol khelnii suvd erikh nert khovor ugiin toli* [Pearl bead of Mongolian language the dictionary of rare words]. Ulaanbaatar: Printing house of Mongolian Academy of Sciences. 1992.]
- Балжинням, Н.** (2004). *Монгол хэлний гадаад үгийн толь*. Улаанбаатар: Соёмбо принтинг. [Baljinnyam, N. *Mongol khelnii gadaad ugiin toli*. [Dictionary of Loan Words in Mongolian Language]. Ulaanbaatar: Soyombo printing. 2004.]
- Пүрэвжав, Э.** (2006). *Харь хэлний сэтгэлгээнд хэт баригдаад байна уу даа. Үнэн*. [Purevjav, E. *The Mongols are being Caught into Foreign Language Mentality. Unen*, 2006.]
- Сүхбаатар, О.** (1997). *Монгол хэлний харь үгийн толь*. Улаанбаатар: Адмон. [Sukhbaatar, O. *Mongol khelnii khari ugiin toli* [Dictionary of Loan Words in Mongolian language]. Ulaanbaatar: Admon printing LLC. 1997.]
- Өнөрбаян, Ц.** (2023). *Монгол хэл бичгийн судлал, сургалт*. Улаанбаатар: Соёмбо принтинг. [Unurbayan, Ts. *Mongol khel bichgiin sudlal, surgalt* [Study and learning

Mongolian philology]. Ulaanbaatar: Soyombo printing. 2023.]

Цэвэл, Я. (1966). *Монгол хэлний товч тайлбар толь*. Улаанбаатар: Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо. [Tsevel, Y. *Mongol khelnii tovch tailbar toli* [Brief dictionary of Mongolian language]. Ulaanbaatar: State committee of printing affairs. 1966.]

Цахим сурвалж

<https://mongoltoli.mn>

<https://dictionary.cambridge.org>

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>

<https://www.collinsdictionary.com>

Стандарт

ISO 860:2007 – *International terminology standard*

MNS ISO/TS 19104: 2012 – *Газар зүйн мэдээлэл. Мэдээллийн технологи албан ажлын техник хэрэгслийн нэр томъёо*

MNS 0515: 2015 – *Шуудан холбооны нэр томъёо*

MNS ISO 6701-1: 2010 – *Барилга ба иргэний барилга байгууламжийн нэр томъёо*

MNS 3474: 2003 – *Ургамал хамгааллын нэр томъёо*

MNS 6387-5: 2019 – *Төмөр замын тээврийн техникийн найдвартай байдлын үндсэн ойлголтын нэр томъёо*

MNS 6387-4: 2016 – *Төмөр замын тээврийн удирдлага, зохион байгуулалтын нэр томъёо*

MNS 5418: 2008 – *Мэдээллийн шинжлэх ухаан, хэвлэлийн нэр томъёо*

MNS 1640: 1973 – *Баглах. үндсэн ойлголтын нэр томъёо*

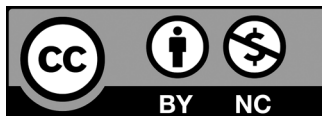
MNS OIML V 1: 2009 – *Хууль эрхийн хэмжил зүйн нэр томъёо*

MNS 3362: 1982 – *Ноосны анхан шатны боловсруулалтын нэр томъёо*

MNS 3843: 1985 – *Нэхий эдлэл ба түүний эд ангийн нэр томъёо*

MNS 6387-1: 2013 – *Төмөр зам. Зам. Замын аж ахуйн нэр томъёо*

MNS ISO/TS 19104: 2012 – *Газар зүйн мэдээлэл. Мэдээллийн технологи албан ажлын техник хэрэгсэл*

Open access: This is an open access article distributed in accordance with the Creative Commons Attribution Non-Commercial (CC BY-NC 4.0) license, which permits others to distribute, remix, build upon this work non-commercially, and license their derivative works on different terms, provided the original work is properly cited, appropriate credit is given, any changes made indicated, and the use is non-commercial. See: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.